

monetary culture is connected with economic socialization and is formed through the internalization of the idea of the "homo economicus" and the development of a normative idea of "homo monetarius", which corresponds to a monetary relations-based social culture. The main characteristic of the monetary individual is their spiritual attitudes towards money as an equivalent of Self, i.e. their own abilities, worth, and dignity. The author discusses the integrative, disintegrative, socializing, regulatory, translational, innovative, cognitive, and prognostic functions of monetary culture. It is argued that the monetary culture of each country has national features, which are manifested in cultural patterns, stereotypes, traditions.

Key words: culture, economic culture, monetary culture of society, personal monetary culture, economic socialization, personality, values, norms.

Відомості про автора

Зубіашвілі Ірина Костянтинівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Zubiashvili, Iryna K., PhD, Senior Researcher, Laboratory of Organizational and Social Psychology, Kostyuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: mrs_ira@i.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3642-8159>

УДК 17.032.1; 338.2 – 053.81

Лавренко О.В.

СПІВВІДНОШЕННЯ ДУХОВНИХ ТА МАТЕРІАЛЬНИХ НАЧАЛ В ЕКОНОМІЧНІЙ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Лавренко О.В. Співвідношення духовних та матеріальних начал в економічній свідомості студентської молоді. У статті представлені результати емпіричного дослідження співвідношення духовних та матеріальних начал в економічній свідомості студентської молоді. Духовне начало представлено «переконаннями і моральними принципами особистості», яке припускає здатність і потребу людини вийти за межі свого егоїстичного «Я» і діяльно стверджувати добро. Матеріальне – грошима, які впливають на формування моральності і способу життя особистості, її економічну культуру.

Ключові слова: економічна соціалізація особистості, економічна культура, переконання, моральні принципи, гроші, особиста ціна економічного успіху, студентська молодь.

Лавренко О.В. Соотношение духовных и материальных начал в экономическом сознании студенческой молодежи. В статье представлены результаты эмпирического исследования соотношения духовных и материальных начал в экономическом сознании студенческой молодежи. Духовное начало представлено «убеждениями и моральными принципами личности», которое предполагает способность и потребность человека выйти за пределы своего эгоистического «Я» и деятельно утверждать добро. Материальное – деньгами, которые влияют на формирование нравственности и образа жизни личности, ее экономическую культуру.

Ключевые слова: экономическая социализация личности, экономическая культура, убеждения, моральные принципы, деньги, личная цена экономического успеха, студенческая молодежь.

Постановка проблеми. В Україні триває процес переходу до ринкової економіки, утверджується нова соціально-економічна дійсність. Усі ці соціальні перетворення впливають на соціально-культурні уявлення людей, змінюють їх соціально-економічну свідомість, соціально-економічні орієнтації та поведінку. Сучасна доба характеризується ускладненням соціально-економічних умов життя та, як наслідок, позначається на економічній соціалізації студентської молоді. На етапі становлення нових ринкових та соціальних відносин у суспільстві, розвитку процесів демократизації та гуманізації соціального середовища все більшу роль у поведінці та вчинках людини відіграє духовно-моральний фактор. Соціальні, економічні реалії сьогодення неможливо правильно оцінити і осмислити без урахування їхнього соціокультурного та етичного аспектів.

Зміни в економіці, безумовно, викликають зміни в психології людей, ієрархії їх моральних цінностей. По суті складається нова модель життя, в основі якої лежить зміна цінностей, життєвих орієнтирів та ідеалів: індивідуалізм, конс'юмеризм, невизначеність і ризик ініціативи та підприємництва, діяльність, яка часто лежить за межами закону, примат особистісних цінностей над суспільними, матеріальних над духовними. Це стає підставою для здійснення особистістю аморальних вчинків.

Сьогодні існують суперечності між тими інноваційними процесами, які відбуваються в суспільному і соціально-економічному житті у зв'язку з переходом до ринкової економіки, та потребами суспільства в особистості не лише економічно грамотній, але й високоморальній. Увага до моральної складової економічної культури і активності особистості пов'язана також і з тим, що спільні інтеграційні процеси у

всьому світі обумовили більш тісну безпосередню взаємодію людей з різних культур з різним світоглядом, ментальністю, етичними цінностями і нормами.

Психологи, економісти, соціологи, культурологи, філософи відмічають, що поява нового економічного і соціального простору в Україні за часів незалежності, безпрецедентна капіталізація країни, негативні наслідки курсу реформ різко актуалізували потребу в усебічному аналізі духовної, моральної складової суспільства та його економічного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що духовно-моральна складова сучасної особистості як «людини економічної» досліджується вченими різних галузей, належить до актуальних проблем сучасної психології та педагогіки. Вивченню окремих аспектів економічної соціалізації особистості в сучасних умовах присвячено багато наукових праць. Зокрема, науковцями лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (2012-2018) здійснено дослідження соціально-психологічних закономірностей становлення економічної культури молоді у вітчизняному освітянському просторі, ролі духовно-морального фактора в економічній соціалізації особистості (учнівської та студентської молоді). Значну увагу приділено визначенню особливостей співвідношення «економічності» та «моральності» у системі таких взаємопов'язаних та взаємодіючих економіко-психологічних факторів як обізнаність особистості в соціально-економічній сфері; дослідженню ціннісно-емоційного ставлення до соціально-економічного простору (довкілля та до людей), настановлень на активні форми економічної діяльності особистості; визначено типи монетарної культури старшокласників в залежності від ставлення до грошей. На основі узагальнення отриманих результатів дослідження побудовано структурно-функціональну модель становлення економічної культури молоді, соціально-психологічного забезпечення економічної соціалізації молоді, які можуть використовуватись в практиці економічного виховання молоді [17; 23].

Педагогічні аспекти виховання моральності особистості розглянуті в роботах В.О. Сухомлинського, І.Д. Беха, А.І. Кузьмінського та ін. [1; 4; 15; 16; 22; 24; 25]. Досліджувалась також сутність та змістові особливості економічних уявлень як ключових понять економічної свідомості особистості [6; 7; 8; 9; 11; 14; 18; 20; 21].

Однак, аспект співвідношення духовних та матеріальних начал в економічній свідомості студентської молоді не знайшов ще достатнього відображення в наукових вітчизняних дослідженнях.

Мета статті. Дослідити співвідношення духовних та матеріальних начал в економічній свідомості студентської молоді та проаналізувати результати емпіричного дослідження.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Соціально-економічні зміни, розбудова соціально-орієнтованої економіки поставили перед українським суспільством завдання сформувати таку ринкову економічну культуру молоді, яка б сприяла здійсненню нею ефективної економічної діяльності й уможливила б оцінювання даної діяльності з позиції не лише економічної доцільності, але й соціальної спрямованості та моральної цінності. Увага до моральної складової економічної культури і активності особистості пов'язана також і з тим, що спільні інтеграційні процеси у всьому світі обумовили більш тісну безпосередню взаємодію людей з різних культур з різним світоглядом, ментальністю, етичними цінностями і нормами. Громадська думка останнім часом стала надавати все більше уваги і значення моральності економічних суб'єктів у зв'язку з тим, що все більше зростає вплив крупних виробників, фінансових інститутів і торговельних кампаній на благополуччя, безпеку і здоров'я великих груп людей, і, особливо, студентської молоді.

Соціалізація особистості була, є і буде предметною областю багатьох наукових досліджень. Інтерес до неї обумовлений вираженими соціально-культурними тенденціями сучасності. До них можна віднести посилення динаміки соціальних процесів, зростання значущості соціально-психологічного та суб'єктивного начал в усіх проявах життя сучасної людини, а також переосмислення теоретичних ідей і практик життєдіяльності. Економічна соціалізація особистості набуває статусу нового наукового напрямку, який дозволяє з позиції соціальної психології вивчати та досліджувати механізм входження людини в складний самостійний цикл економічного життя.

Як відомо, соціалізація – це процес формування таких соціальних якостей особистості, завдяки яким вона активно адаптується в суспільстві, стає суб'єктом життєдіяльності. Так чи інакше людина своєю діяльністю «входить» у всі сфери суспільства, зокрема, й у економічну. Остання потребує розвинених економіко-психологічних властивостей, формування яких здійснюється в процесі економічної соціалізації, завдяки яким індивід стає суб'єктом економічної діяльності. У процесі економічної соціалізації особистість отримує економічні знання, економіко-фінансову, монетарну грамотність та інші навички, формує ті особистісні якості, завдяки яким людина здатна діяти в економічному просторі, приймати морально виважені рішення, здійснювати морально зрілі вчинки.

Економічна соціалізація сучасної молоді відбувається в умовах економічного напруження, ознаками якого є: швидке падіння виробництва, закриття підприємств, банкрутство банків, ріст безробіття в усіх галузях економіки та по більшості професій, висока інфляція, нерівномірність розвитку регіонів та галузей

народного господарства, поглиблення розриву в доходах населення та його швидке розшарування тощо. Цей процес доповнюється загальною системною суспільно-економічною та духовною кризою суспільства, стрімкою економічною, політичною, соціальною, ідеологічною переорієнтацією, воєнними діями на Сході нашої країни.

Сьогодні стає очевидним, що для формування морального імунітету до негативних проявів в економічній діяльності, економічній культурі особистості як культурі ринкових взаємин недостатньою домінуючою теоретичною та вузькоспеціалізованою професійною підготовкою молоді. Підвищення економічної культури студентської молоді потребує ефективного комплексного підходу. За умов ринкових відносин від закладів вищої освіти вимагається швидке реагування, тому основною вимогою до випускників є здатність швидко адаптуватися до нових ринкових реалій.

Аналіз психологічної, педагогічної, філософської, економічної, соціологічної літератури свідчить, що в останні роки до проблеми морально-економічної соціалізації молоді проявляється певний інтерес. Однак, на наш погляд, у більшості публікацій переважає економічний аспект проблеми. Часто автори наводять приклади із зарубіжного досвіду, випускаючи при цьому позитивні аспекти історичного досвіду вітчизняного господарювання, заснованого на моральних засадах чесності, самовідданості, безкорисливості, ставлення до трудової солідарності. Адже в системі моральних цінностей, притаманних моральній культурі нашого народу, значна роль належить багатовіковим народним традиціям духовно-морального життя суспільства, які беруть свій початок від общинного укладу життя, заснованого на взаємодопомозі, взаємовідповідальності.

На процес економічної соціалізації студентської молоді впливають різні фактори, які можна в цілому поділити на стихійні (формується під впливом соціального середовища завдяки здатності особистості здійснювати вибір своєї поведінки та вчинків) та організовані (економічна освіта та економічне виховання). Звичайно, поєднання детермінант соціалізації є унікальним для кожної особистості.

Економічна соціалізація студентської молоді має свої особливості, так як на цьому етапі життя здійснюється оцінка себе на ринку праці, формується уявлення про власний бюджет, починається більш конкретне знайомство з банківською системою, трудовими відносинами тощо. О. Вяткін до цих особливостей соціалізації додає ще й ті проблеми, з якими стикається молода людина при переході до дорослого самостійного життя, а саме: пошук шляхів досягнення економічної незалежності, особливості заощадливої та споживчої поведінки, професійна орієнтація, вибір кар'єри, формування ціннісних орієнтацій в економічній сфері, зміни у самосвідомості [5]. Причиною раннього знайомства молоді з економічною сферою є зниження державної фінансової підтримки студентів з боку як сім'ї, так і держави. Тому частина молодих людей, щоб забезпечити собі гідний рівень існування, рано починає професійну кар'єру, автоматично стаючи економічним суб'єктом. Студентство для суспільства є перманентною структурною формою, яка ніколи не щезає, але при цьому її якісні показники та кількісні характеристики постійно змінюються, зберігаючи спадковість та типові суттєві риси. Тому студентство водночас є і соціальним ресурсом, і соціальним капіталом суспільства, які обумовлюють суспільну перспективу.

Студентство як соціальна група відрізняється не лише особливим місцем і роллю в суспільстві, що розвивається в нових ринкових умовах, а й наявністю цілком певних соціальних якостей, які дозволяють виділити його в специфічну страту. Цей вік виступає одночасно і як демографічна, і як соціальна ознака. Адже період навчання у вузі припадає в основному на другий період юності, період оформлення юнаків і дівчат у дорослу людину. У процесі навчання студентство не створює матеріальних і духовних благ, але сам період підготовки до професійної діяльності складає необхідну ступінь, без якої неможливий жодний вид праці. Дати молодій людині сучасну освіту – це означає дати їй не лише хороші професійні знання, а й підготувати спеціаліста, що глибоко розуміє своє місце і роль в суспільстві.

Для забезпечення ефективної економічної соціалізації особистості важливо було дослідити, яке начало (матеріальне чи духовне) набуває пріоритетності у виробленні нею власної стратегії усвідомленої економічної діяльності, поведінки, вчинків, мати уявлення, на які жертви вона здатна піти заради досягнення економічного успіху, яким засобом (моральним чи аморальним) досягнення мети вона віддає перевагу. В якості духовного начала нами обрано «переконання і моральні принципи особистості», а матеріального – гроші, які також суттєво впливають на формування моральності і способу життя особистості, її економічну культуру. Людська духовність включає в себе, як відомо, три начала: пізнавальне, моральне та естетичне. Серцевиною цих начал є моральність особистості. Якщо знання дають людині істину і вказують шлях до неї, то моральне начало припускає здатність і потребу людини вийти за межі свого егоїстичного «Я» і діяльно стверджувати добро [3; 19, с. 50-68]. На основі моральних переконань реалізується моральна спрямованість особистості. Ступінь сформованості моральних переконань, – як зазначав М. Боришевський, – є одним із найважливіших критеріїв оцінювання рівня соціальної зрілості особистості, її здатності аналізувати явища і процеси в суспільстві, з якими вона щоденно стикається в навколишній дійсності. Свідоме дотримання людиною моральних норм і активна боротьба з їх порушеннями іншими людьми свідчить про наявність в неї діяльних моральних переконань [2]. «Гроші,

володіючи прямим психологічним і світоглядним впливом на суспільство і людину, впливають на формування моралі і способу життя, створюють культуру і роблять політику» [13, с. 32].

Для емпіричного дослідження співвідношення духовних та матеріальних начал в економічній свідомості студентської молоді нами було використано блок питань з методики соціально-психологічного дослідження А.Л. Журавльова та Н.А. Журавльової [10; 12].

Опитування здійснювалося серед студентів Інституту соціальних наук і самоврядування імені Гейдара Алієва Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналу», кафедра загальної та практичної психології (експериментальний майданчик НДР у відповідності з укладеним договором). У дослідженні взяли участь 40 осіб – юнаки та дівчата у віці переважно 19-20 років (факультет «Психологія», спеціалізація «практичний психолог» – група «студенти» (65% - жіноча стать, 35% - чоловіча, що загалом відбиває тенденції статевого розподілу у закладі освіти). Вік – переважно 19-20 років (62%), освіта – незакінчена вища). Контрольну групу склали 40 осіб, слухачі курсів перепідготовки безробітних Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова – група «батьки» (86,1% – жіноча стать, 13,9% – чоловіча; вік – 46-55 років, освіта – вища).

Хоча важливість грошей в житті людини є загальноновизнаним фактом, ми вирішили дослідити, як оцінюється їх вагомість у порівнянні з «добрим іменем людини», «переконаннями і моральними принципами», чи існують відмінності відносно атрибуції важливості грошей в самооцінках студентської молоді та представників старшого покоління – «батьків», духовне чи матеріальне начало набуває пріоритетності. Досліджуванам пропонувалося дати позитивну, негативну чи нейтральну відповідь. Результати опитування представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Наскільки важливими в житті людини особисто для Вас є
(у % до загального числа), «студенти» / «батьки»

№	Твердження	Не важливо	Швидше неважливо	Важко відповісти	Швидше важливо	Важливо
1	Добре ім'я людини в економічній діяльності	15 / 0	17 / 5	10 / 0	43 / 20	15 / 75
2	Гроші	10 / 4,3	23 / 4,3	0 / 0	44 / 47,2	23 / 44,2
3	Переконання і моральні принципи	0 / 0	5 / 0	3 / 8,3	27 / 19,4	65 / 72,3

«Добре ім'я людини» в економічній діяльності. 58% студентів та 95% «батьків» відзначили його важливість. Очевидно, в оцінці спрацьовує стереотип, що в очах інших людей треба виглядати гідно, не заплямовуючи своє ім'я аморальними вчинками та діями. Причому, для «батьків» цей показник виявився в 1,6 разів більший.

Суттєво відрізняються думки обох груп респондентів щодо оцінки неважливості «добраго імені людини»: 32% студентів відзначили його як «не важливе» та «швидше не важливе», а для «батьків» (як представників покоління, що виховувалося в період тоталітарної ідеології) цей показник складає усього 5%, тобто в 6,4 разів менше.

Переважає більшість респондентів обох груп відзначають особисто для себе **важливість грошей** (67% студентів та 91,4% «батьків»). Водночас, в 3,8 разів більше студентів, ніж «батьків», відзначили їх як «не важливими» та «швидше не важливими». Мабуть, тут спрацьовує та обставина, що в матеріальному плані студенти ще залежні від батьків і не замислюються над тим, якою ціною вони дістаються.

Однаково високо респонденти обох груп відзначили особисто для себе **важливість переконань і моральних принципів** (92% студентів та 91,7% «батьків»).

Для студентської молоді духовне начало («переконання і моральні принципи») виявилися більш важливими, ніж «гроші» та «добре ім'я людини». Для покоління «батьків» усі три начала виявилися майже однаково важливими (однак, «добре ім'я людини» отримало вищий показник).

Досліджувалося також, якою мірою 1 млн. доларів, як вагомий економічний стимул, може стати мотивом для етичних та неетичних дій в економічній сфері діяльності, вчинках особистості (таблиця 2).

Відзначаючи важливість для себе грошей, респонденти по-різному оцінюють особисту здатність зардати 1 млн. доларів: 68% студентів та майже 60% «батьків» вважають неможливим для себе **відмовитися від своїх переконань та моральних принципів**. Водночас четверта частина студентів та п'ята частина «батьків» все ж здатна переступити моральну межу і відмовитися від своїх переконань та моральних принципів.

Переважає більшість респондентів обох груп (61% студентів та 72% «батьків») зардати 1 млн. доларів вважають для себе неможливим **переступити закон і взятися за роботу**, пов'язану з порушенням

законодавства в економічній сфері. Однак четверта частина молоді та третина «Батьків» здатні заради такої великої суми порушити закон.

Загалом, переважна більшість респондентів обох груп (58% студентів та 58,3% «батьків») не висловили бажання **володіти такою великою кількістю грошей**. Хоча невелика частка їх, реально оцінюючи свої можливості стати людиною з великими статками, бажала б володіти цією сумою (17% студентів та 16,7% «батьків»). Число тих, хто сумнівається у своїх прагненнях володіти цією сумою, в обох групах однакове і складає 25%.

Таблиця 2

**На що здатні Ви особисто заради 1 млн. доларів?
(у %), «студенти» / «батьки»**

№	Заради 1 млн. доларів здатні:	Ні	Швидше ні	Важко відповісти	Швидше так	Так
1	Відмовитися від своїх переконань і моральних принципів	45 / 27,8	23 / 30,6	10 / 22,2	18 / 19,4	4 / 0
2	Переступити закон, взятися за роботу, пов'язану з порушенням законодавства	28 / 41,7	33 / 30,6	15 / 8,3	15 / 13,9	9 / 5,5
3	Змінити громадянство і переїхати в іншу країну	8 / 8,3	10 / 13,9	15 / 5,6	24 / 33,3	45 / 38,9
4	Відмовитися від коханої людини	63 / 63,9	25 / 16,7	12 / 16,6	0 / 2,8	0 / 0
5	Змінити віросповідання	33 / 38,9	12 / 8,3	10 / 19,4	15 / 16,7	30 / 16,7
6	Дозволити себе принизити	45 / 52,8	30 / 25,0	10 / 16,7	10 / 5,5	5 / 0
7	Взагалі не прагну мати 1 млн. доларів	38 / 38,9	20 / 19,4	25 / 25,0	10 / 13,9	7 / 2,8
8	Кардинально змінити себе у кращий бік	5 / 2,8	8 / 2,7	5 / 5,6	20 / 13,9	62 / 75,0

Зважаючи на відсутність економічної, професійної перспективи реалізації себе, своєї кар'єри в нашій країні, заради 1 млн. доларів понад 2/3 студентів та «батьків» мають бажання **змінити громадянство** і переїхати в іншу країну. Водночас число тих, хто навіть за таку велику суму не має бажання покинути країну, складає трохи менше 1/5 частини від загального числа.

Респонденти обох груп, не спокушаючись великою сумою грошей, не висловили бажання **відмовитися від коханої людини** (серед студентів цю позицію не висловив ніхто, а серед «батьків» - лише 2,8%). Хоча невелика частка респондентів все ж має сумніви (12% студентів та 16,6% «батьків»).

Більш половини респондентів обох груп не погодилися б змінити своє **віросповідання**, водночас серед студентів число тих, хто заради 1 млн. доларів відмовився б від своєї віри, дещо більше, ніж серед «батьків» (45% проти 33,4%). Це може бути пояснено тим, що у старшого покоління релігійні вірування більш емоційно пережиті.

Більше 2/3 респондентів обох груп не дозволять принижувати себе. А ось число тих, хто здатний терпіти приниження, зважаючи на високу матеріальну винагороду, відрізняється: 15% студентів здатні терпіти («швидше так» та «так»), а «батьків» – лише 5,5% (майже втричі менше).

Ця велика сума грошей може бути витрачена на **самоудосконалення**. Переважна більшість респондентів обох груп бажали б витратити її на те, щоб кардинально змінити себе у кращий бік (82% студентів та 92,9% «батьків»). Серед старшого покоління їх число більше, оскільки воно на власному досвіді переконалося, що інвестиції в себе – це одна із заповорок вдалого працевлаштування, просування по кар'єрі. А число тих, хто не висловив бажання самоудосконаливатися, серед студентів дещо більше, ніж серед «батьків» (13% проти 5,5%).

Упорядкуємо запропоновані альтернативи за загальним принципом сумарної прийнятності, тобто кількості % досліджуваних, що відповідають на питання «так» і «швидше так», ніж «ні» і «швидше ні» стосовно тієї чи іншої альтернативи. Отриманий обмінний ряд щодо студентської молоді та покоління батьків, побудований на основі даних, викладених в таблиці 2, матиме такий вигляд (по спадаючій щодо негативних відповідей – таблиці 3 та 4):

**Особиста ціна економічного успіху
(у %), «студенти»**

№	Заради 1 млн. доларів здатні:	Ні, швидше ні	Важко відповісти	Так, швидше так
1	Відмовитися від коханої людини	88	12	0
2	Дозволити себе принизити	75	10	15
3	Відмовитися від своїх переконань і моральних принципів	68	10	22
4	Переступити закон, взятися за роботу, пов'язану з порушенням законодавства	61	15	24
5	Взагалі не прагну мати 1 млн. доларів	58	25	17
6	Змінити віросповідання	45	10	45
7	Змінити громадянство і переїхати в іншу країну	18	13	69
8	Кардинально змінити себе у кращий бік	13	5	82

Таблиця 4

**Особиста ціна економічного успіху
(у %), «батьки»**

№	Заради 1 млн. доларів здатні:	Ні, швидше ні	Важко відповісти	Так, швидше так
1	Відмовитися від коханої людини	80,6	16,6	2,8
2	Дозволити себе принизити	77,8	16,7	5,5
3	Переступити закон, взятися за роботу, пов'язану з порушенням законодавства	72,3	8,3	19,4
4	Відмовитися від своїх переконань і моральних принципів	58,4	22,2	19,4
5	Взагалі не прагну мати 1 млн. доларів	58,3	25,0	16,7
6	Змінити віросповідання	47,2	19,4	33,4
7	Змінити громадянство і переїхати в іншу країну	22,2	5,6	72,2
8	Кардинально змінити себе у кращий бік	5,5	5,6	88,9

Співставляючи відповіді студентської молоді та дорослого населення можна стверджувати, що гроші в обох вікових групах не є тим матеріальним стимулом, який спонукає їх переступити закон, взятися за роботу, пов'язану з порушенням законодавства, відмовитися від своїх переконань і моральних принципів, відмовитися від коханої людини, дозволити себе принизити.

Соціально-економічні ринкові перетворення, які відбуваються в нашій країні, висувають ряд вимог до суб'єктів цих процесів, у тому числі ряд вимог морального плану. Адже в будь-яких відносинах між людьми (політичних, економічних, релігійних, етнічних тощо) завжди присутній моральний феномен, тому що мораль характеризує людину з точки зору її здатності жити серед людей.

Правила цивілізованого ринку діють лише тоді, коли суб'єкти економічної, фінансової діяльності дотримуються моральних орієнтирів. Відсутність цих орієнтирів або нехтування ними ускладнює (може ускладнювати) складну соціальну ситуацію в суспільстві, породжує (може породжувати) конфлікти між людьми.

Досліджувалося, чим важливим у своєму житті згодні пожертвувати опитувані обох груп для того, щоб добитися особистого економічного успіху. Результати подані в таблиці 5.

Таблиця 5

**Чим Ви згодні пожертвувати заради 1 млн. доларів, щоб добитися особистого економічного успіху?
(у %) «студенти» / «батьки»**

№	Заради 1 млн. доларів згодні пожертвувати:	Ні	Швидше ні	Важко відповісти	Швидше так	Так
1	Особистим життям	70 / 61,4	23 / 22,2	2 / 5,6	2 / 11,1	3 / 0
2	Друзями	55 / 44,4	23 / 38,9	15 / 2,8	2 / 11,1	5 / 2,8
3	Своїм вільним часом	18 / 13,9	15 / 8,3	16 / 5,6	28 / 25,0	23 / 7,2
4	Своїм іміджем	28 / 16,7	20 / 16,7	14 / 22,2	23 / 19,4	15 / 25,0
5	Хорошими стосунками з колегами	28 / 16,7	18 / 16,7	24 / 19,4	15 / 36,1	15 / 11,1
6	Своїми переконаннями і моральними принципами	53 / 38,9	28 / 27,8	4 / 19,4	10 / 8,3	5 / 5,6
7	Можливістю займатися цікавою справою	35 / 11,1	28 / 22,2	14 / 11,1	18 / 41,7	5 / 13,9

Упорядкуємо запропоновані альтернативи за загальним принципом сумарної прийнятності, тобто кількості % досліджуваних, що відповідають на питання «так» і «швидше так», ніж «ні» і «швидше ні» стосовно тієї чи іншої альтернативи. Отриманий обмінний ряд щодо студентської молоді, побудований на основі даних, викладених в таблиці 5, матиме такий вигляд (по спадаючій щодо негативних відповідей – таблиця 6):

Таблиця 6

**Згода пожертвувати чимось важливим у своєму житті заради 1 млн. доларів, щоб добитися особистого економічного успіху
(у %), «студенти»**

№	Заради 1 млн. доларів згодні пожертвувати:	Ні, швидше ні	Важко відповісти	Так, швидше так
1	Особистим життям	93	2	5
2	Своїми переконаннями і моральними принципами	81	4	15
3	Друзями	78	15	7
4	Можливістю займатися цікавою справою	63	14	23
5	Своїм іміджем	48	14	38
6	Хорошими стосунками з колегами	46	24	30
7	Своїм вільним часом	33	16	51

Серед студентської молоді переважна більшість не згодні для досягнення особистого економічного успіху навіть заради 1 млн. доларів пожертвувати особистим життям, своїми переконаннями і моральними принципами, друзями, можливістю займатися цікавою справою (93–63%). Однак понад третина опитуваних (38–30%) готові обміняти свій імідж, хороші стосунки з колегами на багатство. Половина опитуваних згодні пожертвувати своїм вільним часом (таблиця 6).

Покоління «батьків» (таблиця 7) у своїх відповідях виявилось солідарним зі студентською молоддю щодо незгоди навіть заради 1 млн. доларів пожертвувати особистим життям, своїми переконаннями і моральними принципами, друзями (83,3–66,7%). Перебуваючи в статусі тимчасово безробітних, 72,2% з них ладні пожертвувати вільним часом, щоб добитися особистого економічного успіху; біля половини з них – хорошими стосунками з колегами (47,2%), своїм іміджем (44,4%), а більше половини – можливістю займатися цікавою справою (55,6%).

Отже, уявлення про особисту ціну економічного успіху мають як певну єдність у представників різних вікових груп у його оцінці щодо незгоди навіть заради 1 млн. доларів пожертвувати особистим життям, своїми переконаннями і моральними принципами, друзями, так і певну вікову специфіку. Більша кількість респондентів старшого віку, ніж молоді, ладні пожертвувати вільним часом, можливістю займатися цікавою справою, своїм іміджем, хорошими стосунками з колегами, щоб добитися особистого економічного успіху.

**Згода пожертвувати чимось важливим у своєму житті заради 1 млн. доларів, щоб добитися
особистого економічного успіху
(у %), «батьки»**

№	Заради 1 млн. доларів згідні пожертвувати:	Ні, швидше ні	Важко відповісти	Так, швидше так
1	Особистим життям	83,3	5,6	11,1
2	Друзями	83,3	2,8	13,9
3	Своїми переконаннями і моральними принципами	66,7	19,4	13,9
4	Своїм іміджем	33,4	22,2	44,4
5	Хорошими стосунками з колегами	33,4	19,4	47,2
6	Можливістю займатися цікавою справою	33,3	11,1	55,6
7	Своїм вільним часом	22,2	5,6	72,2

За результатами умовної особистої ціни можна зробити висновок, що образ моральної «людини економічної» за самооцінками у студентської молоді (враховуючи позитивні і негативні відповіді) виявився суперечливим щодо дій за бажання отримати 1 млн. доларів (як вагомий матеріальний стимул). З одного боку, більшість студентів бажають кардинально змінити себе у кращий бік, жертвувати своїм вільним часом, не готові відмовитися від своїх переконань і моральних принципів.

З іншого боку, кожен 4-й готовий переступити закон, взятися за роботу пов'язану з порушенням законодавства, відмовитися від своїх переконань і моральних принципів, майже половина готова змінити свої віросповідання. Понад 2/3 студентів, не бачачи економічної, професійної перспективи реалізації себе, своєї кар'єри в нашій країні, мають бажання змінити громадянство і переїхати в іншу країну. Зрозуміло, що аморальні виявлення не є сумісним ні з образом моральної «людини економічної», ні з економічною культурою особистості. Саме це треба враховувати при розробці способів забезпечення економічної соціалізації особистості.

Висновки. Отже, проведеним дослідженням встановлено, що для студентської молоді духовне начало («переконання і моральні принципи») виявилися більш важливими, ніж «гроші» та «добре ім'я людини». Для студентської молоді, як і для дорослих, гроші не є тим як матеріальним стимулом, який спонукає їх переступити закон, взятися за роботу, пов'язану з порушенням законодавства, відмовитися від своїх переконань і моральних принципів, відмовитися від коханої людини, дозволити себе принизити.

В оцінці того, якою мірою 1 млн. доларів, як вагомий економічний стимул, може стати мотивом для етичних та неетичних дій в економічній сфері, вчинках особистості, студенти виявилися недостатньо послідовними: переважна більшість з них вважає неможливим для себе відмовитися від своїх переконань та моральних принципів, переступити закон і взятися за роботу, пов'язану з порушенням законодавства в економічній сфері. Водночас четверта частина студентів все ж здатна переступити цю моральну межу; понад 2/3 студентів мають бажання змінити громадянство і переїхати в іншу країну. А число тих, хто навіть за таку велику суму не має бажання покинути країну, складає трохи менше 1/5 частини від загального числа.

Переважна більшість студентів не згідні навіть заради 1 млн. доларів для досягнення особистого економічного успіху пожертвувати особистим життям, своїми переконаннями і моральними принципами, друзями, можливістю займатися цікавою справою; однак понад третина опитуваних готові обміняти свій імідж, хороші стосунки з колегами на багатство. Половина опитуваних згідні пожертвувати своїм вільним часом.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в дослідженні соціально-психологічних закономірностей економічного самовизначення студентської молоді в умовах суспільних змін.

Список використаних джерел

- Бех І.Д. Виховання особистості: підручник для студ. вищ. навч. закл. / І.Д. Бех . – Київ: Либідь, 2008. – 848 с.
- Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія /Мирослав Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с.
- Братусь Б.С. Начало Христианской психологии: Учебное пособие для вузов // Б.С. Братусь. – М. – 1995, 269 с. Цит С. 52.

4. Бутко М. П. Економічна психологія. [текст] навч. посіб. / За заг. ред. Бутка М. П. / М.П. Бутко, А.П. Неживенко, Т.В. Пепа – К.: «Центр учбової літератури», 2016. – 232 с.
5. Вяткин А. П. Психология экономической социализации личности: субъективно-ролевой подход : монограф. / А. П. Вяткин. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2010. – 383с.
6. Горбачева Е.И., Купрейченко А.Б. Отношение личности к деньгам: нравственные противоречия в оценках и ассоциациях / Е.И. Горбачева, А.Б. Купрейченко // Психологический журнал, 2006. - № 4. – С. 26-37.
7. Джеймс У. Психология. Классики мировой психологии / У. Джеймс – М.: Педагогика, 1991. – 368 с.
8. Евдокимова Анастасия Сергеевна. Социально-психологические факторы экономической социализации личности: диссертация кандидата психологических наук: 19.00.05 / Анастасия Сергеевна Евдокимова – Санкт-Петербург, 2014. – 186 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://disser.spbu.ru/dissert/154/aftoreferat/Evdokimova_autoreferat.pdf
9. Ермолаева Е.П. Личность профессионала в современном мире / Е.П. Ермолаева // Современная личность: психологические исследования / Отв. ред. М.И. Воловикова, Н.Е. Харламенкова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2002. – 392 с.
10. Журавлев А.Л. Программа социально-психологического исследования экономического сознания личности / А.Л. Журавлев, Н.А. Журавлева // Современная психология: Состояние и перспективы исследований. Ч. 5. Программы и методики психологического исследования личности и группы: материалы юбилейной науч. конф. ИПРАН 28-29 января 2002 г. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2002. – с. 11-42.
11. Журавлев А.Л. Экономическое самоопределение: Теория и эмпирические исследования / А.Л. Журавлев, А.Б. Купрейченко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – 480 с.
12. Журавлев А.Л., Купрейченко А.Б. Экономическое самоопределение: Теория и эмпирические исследования / А.Л. Журавлев, А.Б.Купрейченко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2002. – 480 с.
13. Зубіашвілі І.К. Концептуальні основи вивчення монетарної соціалізації / І.К. Зубіашвілі. // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 1. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія – Вип. 44. – К.: ТОВ-Видавництво «ЛОГОС», 2016. – С. 31 – 36.
14. Зубіашвілі І. К. Психологічні закономірності здійснення економічної соціалізації учнівської молоді в сучасних умовах / І.К. Зубіашвілі // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2017. – Т.1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Вип. 46. – С. 34 -39.
15. Зубіашвілі І. К., Мельничук Т. І. Психологічні особливості монетарної культури сучасної сім'ї / І.К. Зубіашвілі, Т.І. Мельничук // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools, 2018 – 1 (25), I. – Volume 25, Number 1. – С.135-139. – ISSN 2313-7525 [Електронний ресурс] – Режим доступу:<https://farplss.org/index.php/journal/issue/view/23>
16. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка : Підручник. – К. : Знання, 2007. – 447 с.
17. Лавренко О.В. Співвідношення економічного та морального в економічній культурі студентської молоді / О.В. Лавренко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 11: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 12 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – Київ: Фенікс, 2015. – с. 262- 273.
18. Левицька Н.С. Економічні уявлення майбутніх фахівців соціальної сфери / Н.С. Левицька // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 11: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості: Вип. 12 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – Київ: Фенікс, 2015 – с. 274 – 286.
19. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: Навч. посібник. / В.А. Малахов – К. : Либідь, 1996 – 304 с.
20. Мельничук Т.І. Гра як соціально-психологічний чинник економічної соціалізації сімей з дітьми дошкільного віку / Т.І. Мельничук // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2018. – Том I: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Випуск 48. – С. 32 -38.
21. Социальная психология. – 7-е изд. / Под общ. ред. С. Московичи. – СПб. : Питер, 2007 – 592 с.
22. Соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації молоді: монографія [Електронний ресурс / Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі, О.В. Лавренко, Т.І. Мельничук]; за ред. Н.М. Дембицької – К.: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2018. 346 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL : <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712474>
23. Соціально-психологічні закономірності становлення економічної культури молоді: монографія / В.В. Москаленко, О.В. Лавренко, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі та ін.; за ред. В.В. Москаленко. – К., 2015 – 399 с.
24. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.2. – С. 472-489.
25. Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах: монографія / А.Е. Бойко, А.В. Корнієнко, О.В. Литовченко [та ін.]; за ред. В.В. Мачуського. – К.: Артмедія прінт, 2017. – 220 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Bekh I.D. Vykhovannia osobystosti: pidruchnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl. / I.D. Bekh . – Kyiv: Lybid, 2008. – 848 s.
2. Boryshevskiy M. Doroha do sebe: Vid osnov sub`iektnosti do vershyn dukhovnosti: monohrafiia / Myroslav Boryshevskiy. – K.: Akademydav, 2010. – 416 s.
3. Bratus' B.S. Nachalo Hristianskoj psihologii: Uchebnoe posobie dlja vuzov // B.S. Bratus'. – М. – 1995, 269 s. Cit S. 52.
4. Butko M. P. Ekonomichna psykholohiia. [tekst] navch. posib. / Za zah. red. Butka M. P. / M.P. Butko, A.P. Nezhyvenko, T.V. Pepa – K.: «Tsentr uchbovoi literatury», 2016. – 232 s.
5. Vjatkin A. P. Psihologija jekonomicheskoi socializacii lichnosti: sub#ektivno-rolevoj podhod : monograf. / A. P. Vjatkin. – Irkutsk: Izd-vo Irkut. gos. un-ta, 2010. – 383s.

6. Gorbacheva E.I., Kuprejchenko A.B. Otnoshenie lichnosti k den'gam: нравstvennye protivorechija v ocenkah i asociacijah / E.I. Gorbacheva, A.B. Kuprejchenko // Psihologicheskij zhurnal, 2006. - № 4. - S. 26-37.
7. Dzhedjms U. Psihologija. Klassiki mirovoj psihologii / U. Dzhedjms – M.: Pedagogika, 1991. – 368 s.
8. Evdokimova Anastasija Sergeevna. Social'no-psihologicheskie faktory jekonomicheskoy socializacii lichnosti: dissertacija kandidata psihologicheskix nauk: 19.00.05 / Anastasija Sergeevna Evdokimova – Sankt-Peterburg, 2014. – 186 s. [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://disser.spbu.ru/disser2/154/aftoreferat/Evdokimova_autoreferat.pdf
9. Ermolaeva E.P. Lichnost' professionala v sovremennom mire / E.P. Ermolaeva // Sovremennaja lichnost': psihologicheskie issledovanija / Otv. red. M.I. Volovikova, N.E. Harlamenkova. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2002. – 392 s.
10. Zhuravlev A.L. Programma social'no-psihologicheskogo issledovanija jekonomicheskogo soznaniya lichnosti / A.L. Zhuravlev, N.A. Zhuravleva // Sovremennaja psihologija: Sostojanie i perspektivy issledovanij. Ch. 5. Programmy i metodiki psihologicheskogo issledovanija lichnosti i grupy: materialy jubilejnoy nauch. konf. IPAN 28-29 janvarja 2002 g. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2002. – s. 11-42.
11. Zhuravlev A.L. Jekonomicheskoe samoopredelenie: Teorija i jempiricheskie issledovanija / A.L. Zhuravlev, A.B. Kuprejchenko. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2007. – 480 s.
12. Zhuravlev A.L., Kuprejchenko A.B. Jekonomicheskoe samoopredelenie: Teorija i jempiricheskie issledovanija / A.L. Zhuravlev, A.B. Kuprejchenko. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2002. – 480 s.
13. Zubiashvili I.K. Kontseptualni osnovy vyvchennia monetarnoi sotsializatsii / I.K. Zubiashvili. // Aktualni problemy psihologii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psihologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom 1. Orhanizatsiina psihologhiia. Ekonomichna psihologhiia. Sotsialna psihologhiia – Vyp. 44. – K.: TOV-Vydavnytstvo «LOHOS», 2016. – S. 31 – 36.
14. Zubiashvili I. K. Psykholohichni zakonirnosti zdiisnennia ekonomichnoi sotsializatsii uchnivskoi molodi v suchasnykh umovakh / I.K. Zubiashvili // Aktualni problemy psihologii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psihologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2017. – T.1 : Orhanizatsiina psihologhiia. Ekonomichna psihologhiia. Sotsialna psihologhiia. – Vyp. 46. – S. 34 -39.
15. Zubiashvili I. K., Melnychuk T. I. Psykholohichni osoblyvosti monetarnoi kultury suchasnoi simi / I.K. Zubiashvili, T.I. Melnychuk // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools, 2018 – 1 (25), I. – Volume 25, Number 1. – S.135-139. – ISSN 2313-7525 [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu:<https://farplss.org/index.php/journal/issue/view/23>
16. Kuzminskiy A.I., Omelianenko V.L. Pedagogika : Pidruchnyk. - K. : Znannia, 2007. – 447 s.
17. Lavrenko O.V. Spivvidnoshennia ekonomichnogo ta moralnogo v ekonomichnij kulturi studentskoi molodi / O.V. Lavrenko // Aktualni problemy psihologii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psihologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom 11: Psykholohiia osobystosti. Psykholohichna dopomoha osobystosti. Vyp. 12 / In-t psihologii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. – Kyiv: Feniks, 2015. – s. 262- 273.
18. Levytska N.S. Ekonomichni uivlennia maibutnix fakhivtsiv sotsialnoi sfery / N.S. Levytska // Aktualni problemy psihologii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psihologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom 11: Psykholohiia osobystosti. Psykholohichna dopomoha osobystosti. Vyp. 12 / In-t psihologii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. – Kyiv: Feniks, 2015 – s. 274 – 286.
19. Malakhov V.A. Etyka: Kurs leksii: Navch. posibnyk. / V.A. Malakhov – K. : Lybid, 1996 – 304 s.
20. Melnychuk T.I. Hra yak sotsialno-psykholohichnij chynnyk ekonomichnoi sotsializatsii simej z ditmy doshkilnogo viku / T.I. Melnychuk // Aktualni problemy psihologii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psihologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. – 2018. – Tom I: Orhanizatsiina psihologhiia. Ekonomichna psihologhiia. Sotsialna psihologhiia. – Vypusk 48. – S. 32 -38.
21. Social'naja psihologija. – 7-e izd. / Pod obshh. red. S. Moskovichi. – SPb. : Piter, 2007 – 592 s.
22. Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia ekonomichnoi sotsializatsii molodi: monohrafiia [Elektronnyj resurs / N.M. Dembytska, I.K. Zubiashvili, O.V. Lavrenko, T.I. Melnychuk]; za red. N.M. Dembytskoi – K.: Instytut psihologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2018. 346 s. [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu: URL : <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712474>
23. Sotsialno-psykholohichni zakonirnosti stanovlennia ekonomichnoi kultury molodi: monohrafiia / V.V. Moskalenko, O.V. Lavrenko, N.M. Dembytska, I.K. Zubiashvili ta in.; za red. V.V. Moskalenko. – K., 2015 – 399 s.
24. Sukhomlynskyi V.O. Yak vykhovaty spravzhniu liudynu / V.O. Sukhomlynskyi // Sukhomlynskyi V.O. Vybrani tvory v 5-ty t. – K.: Rad. shkola, 1977. – T.2. – S. 472-489.
25. Formuvannia tsinnisnykh orijentyriv navchalno-vykhovnogo protsesu u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh: monohrafiia / A.E. Boiko, A.V. Korniienko, O.V. Lytovchenko [ta in.]; za red. V.V. Machuskoho. – K.: Artmediia print, 2017. – 220 s.

Lavrenko, O.V. Spiritual and material principles in the economic consciousness of students. The article presents the results of an empirical study into the correlation between the spiritual and material principles in the economic consciousness of students. The spiritual principle is represented by individuals' convictions and moral values, which implies the individuals' ability and need to go beyond their selfish Self and actively spread goodness. The heart of this principle is the morality of the individual. The material principle implies money as a decisive factor in motivating economic actions and an instrument for achieving economic goals. These principles significantly affect individuals' morality and lifestyles as well as economic culture.

The comparative analysis of the priority of the principles adhered to by a sample of students and adults found that the respondents of the both age groups considered the spiritual principles (beliefs and moral principles) more important than money and good reputation. Money was not a material incentive that prompted the respondents to break the law, to compromise their beliefs and moral principles, to abandon the beloved ones, and to suffer humiliation.

In assessing to what extent \$ 1 million as a significant economic stimulus can be a motive for their ethical/unethical economic actions, the students were shown to be quite inconsistent. The overwhelming majority of them refused to sacrifice their lives and/or beliefs and moral principles and/or friends and/or interesting work for \$ 1 million. However, almost every third respondent was ready to exchange their reputation and/or good relations with colleagues for wealth. Every second respondent agreed to work overtime and two thirds of the respondents wanted to leave Ukraine for another country.

Key words: economic socialization, economic culture, beliefs, moral principles, money, personal price of economic success, students.

Відомості про автора

Лавренко Ольга Василівна, кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Lavrenko, Olga V., PhD, Assoc. Prof., Leading Researcher, Laboratory of Organizational and Social Psychology, Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: olavr47@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9943-9536>

УДК 316.6

Мельничук Т.І.

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ
СТУДЕНТІВ У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН**

Мельничук Т.І. Соціально-психологічні особливості економічного самовизначення студентів у сфері зайнятості в умовах суспільних змін. У статті здійснено аналіз теоретико-методологічних особливостей економічного самовизначення студентів у сфері зайнятості. З'ясовано, що економічне самовизначення сучасної студентської молоді тісно взаємопов'язано з цілою низкою процесів – професійним і особистісним становленням, економічною соціалізацією та адаптацією, формуванням професійної ідентичності. Показано, що досить значущими при економічному самовизначенні є розвиток економічної свідомості та суб'єктні властивості людини – її активність, незалежність, стійкість, відповідальність, здатність до довільної поведінки, саморегуляції, рефлексії. Емпірично доведено, що елементи економічної свідомості (самовизначення) детермінуються індивідуальними і соціально-психологічними характеристиками особистості.

Ключові слова: економічне самовизначення, економічна соціалізація, студентська молодь, професіоналізація.

Мельничук Т.И. Социально-психологические особенности экономического самоопределения студентов в сфере занятости в условиях общественных изменений. В статье осуществлен анализ теоретико-методологических особенностей экономического самоопределения студентов в сфере занятости. Выяснено, что экономическое самоопределение современной студенческой молодежи тесно взаимосвязано с целым рядом процессов – профессиональным и личностным становлением, экономической социализацией и адаптацией, формированием профессиональной идентичности. Показано, что достаточно значимыми при экономическом самоопределении являются развитие экономического сознания и субъектные свойства человека – его активность, независимость, устойчивость, ответственность, способность к произвольному поведению, саморегуляции, рефлексии. Эмпирически доказано, что элементы экономического сознания (самоопределение) детерминируются индивидуальными и социально-психологическими характеристиками личности.

Ключевые слова: экономическое самоопределение, экономическая социализация, студенческая молодежь, профессионализация.

Постановка проблеми. Загострення кризових процесів в економіці, зростання соціальної напруженості породжують негативні процеси у всіх верствах суспільства, особливо серед молоді. І в нашому суспільстві, і в інших країнах світу відбуваються глибокі перетворення, зумовлені змінами в економічній і політичній сферах. Безсумнівно, соціально-економічні відносини в суспільстві не могли не вплинути на процес формування ставлення студентської молоді до економічних явищ та їх самовизначення в системі економічних відносин. Самовизначення особистості – складна наукова проблема, що має, як мінімум, психологічний, педагогічний, соціологічний і філософський аспект. Тому в психології мають місце різні підходи до визначення цього поняття. Не випадково самовизначенню особистості притаманне слововживання «життєве», «професійне», «соціальне», «економічне» тощо [2].

Проблема самовизначення, і кожного додаткового слововживання до нього, відображає різні явища і потребує наукового тлумачення. Особливої уваги заслуговує дослідження саме економічного самовизначення студентської молоді у сфері зайнятості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем економічного самовизначення та економічної свідомості приділяли увагу зарубіжні вчені М. Вебер, Е. Дюркгейм, Дж. Катона, С. Московічі, А. Сміт, А. Журавльов, Н. Журавльова, А. Купрейченко та ін. Перші дослідження в галузі вітчизняної економічної психології та економічної соціалізації, розвитку монетарної культури здійснили вчені: Г. Авер'янова [1], О. Винославська [1; 2; 3; 4; 7], С. Максименко, В. Москаленко [8;14;20;], Н.Дембицька, І.Зубіашвілі, О. Лавренко [14;17] та ін. Загально-психологічні уявлення про професійний розвиток особистості загалом, у процесі професійного самовизначення під час навчання у закладі вищої освіти досліджували Ж. Вірна, С. Головаха, О.Лактіонов, В. Сич, В. Хащенко, Н. Хащенко, Л. Хитрош, Т. Щербан [19; 20]. Їх дослідження мають велике значення для теорії і практики вивчення економічного